

УДК 316.4:323.1(476)

ББК 66.5(4Бел)

Б43

Серия «Европейские исследования» основана в 2011 г.

Основатель серии *А. Адамянц*

Под редакцией *О. Шпараги, А. Смоленчука*

Редколлегия:

Т. Шитцова, О. Шпарага, А. Роленок

Б43 **Беларусь в европейском контексте** : актуальные дискуссии о
нациостроительстве. – Вильнюс : ЕГУ, 2014. – 195 с.

ISBN 978-9955-773-68-9 (online)

В сборнике собраны тексты участников Летней школы для молодых исследователей и преподавателей в сфере гуманитарных и социальных наук на тему «Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве», которая была организована ЕГУ в Кернаве (Литва) в 2010 году. Нациостроительство рассматривается в нем сквозь призму анализа столкновения различных исторических и интеллектуальных дискурсов, способов конструирования коллективных идентичностей и их репрезентаций, а также властных и медийных стратегий, имеющих свое влияние на общество, образование и культурные процессы в Беларуси. Книга объединяет тексты молодых философов, историков, политологов, культурологов и теоретиков медиа, живущих и работающих в Беларуси и за ее пределами. Открывают книгу текст белорусского философа Валентина Акудовича, представленный им на школе в виде доклада.

УДК 316.4:323.1(476)

ББК 66.5(4Бел)

ISBN 978-9955-773-68-9 (online)

© ЕГУ, 2014

© Коллектив авторов, 2014

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	5
-----------------------	---

Валянцін Акудовіч

Нацыянальны канон: партытура для рэквіўма	8
---	---

История и власть

Аляксей Ластоўскі

Улада і стварэнне гісторыі ў Беларусі: нататкі да канцэптуалізацыі	21
---	----

Іван Новік

Перапіс як крыніца даследаванняў нацыянальнай палітыкі і нацыянальнай ідэнтычнасці	29
---	----

Современность и идеология

Вольга Давыдзік

Вобразы сучаснасці ў свеце глабалізацыі	42
---	----

Татьяна Островская

Идеология белорусского государства как образовательный проект	53
---	----

Юлія Сальнікава

Сацыяльнае канструяванне рэальнасці ў беларускім афіцыйным дыскурсе	60
--	----

Солвита Дениса-Лиенниене

“Линия Лукашенко” – официальные дискурсивные стратегии Великой Отечественной войны	71
---	----

Способы конструирования идентичностей: между историей и политикой

Андрэй Ціхаміраў

“Заходнеруская ідэя” як даследчыцкая праблема: ці была яна альтэрнатывай для беларускай ідэі?	89
--	----

Дзмітры Кузьма

Выкарыстанне тэрміну “сепаратызм” М. Каяловічам	105
---	-----

<i>Аляксей Дзермант</i>	
Як можна быць літвінам у Беларусі?	112

<i>Ганна Васілевіч</i>	
Аўтарытарызм супраць дэмакратыі ў Беларусі: ці нацыянальная ідэнтычнасць мае значэнне?	142

Діаспора, меньшинства, Другие

<i>Наталья Палеева</i>	
Образ “малороса” как “Другого” в русской периодической печати и учебниках по русской и зарубежной истории второй половины XIX – начала XX века.....	151

<i>Андрэй Буча</i>	
Беларусы ў Чэхаславакіі (1921–1938 гг.): грамадска-палітычная і культурна-асветніцкая дзейнасць дыяспары.....	170

<i>Кірыл Касцянян</i>	
Лёс ізаляваных меншасцяў: Лужыца – Падляшша	184

“Заходнеруская ідэя” як даследчыцкая праблема: ці была яна альтэрнатывай для беларускай ідэі?¹

Андрэй Ціхаміраў

Магістр культуралогіі, гісторык, дактарант у Інстытуце гісторыі навукі Польскай Акадэміі навук, Варшава / Гродна.

Кола навуковых інтарэсаў: гісторыя XIX ст., гісторыя ідэі, гістарыяграфія, нацыянальныя меншасці Беларусі

Здавалася, што такія даўнія і цьмяныя ідэйныя канструкты, як “заходнерусізм”, павінны ўжо проста не існаваць і быць толькі і выключна аб’ектам цікавасці гісторыкаў. Аднак апошняе дзесяцігоддзе XX ст. на Беларусі сталася ў пэўным сэнсе аднаўленнем гэтага ідэйнага накірунку² (ці яго асобных элементаў), а ён сам – часткай “дзяржаўнай ідэалогіі”³ і адукацыйнага працэсу. Уплывы розных варыянтаў славянафільства (а менавіта да гэтага накірунку належаць “заходнерусізм”) на рыторыку і ідэалогію дзяржавы пасля 1994 г. вельмі выразныя і цяжка іх аспрэчыць.

Спецыфічны кангламерат вельмі розных у сваёй аснове ідэй утварыў “дзяржаўную ідэалогію Рэспублікі Беларусь”, якая мелася стаць альтэрнатывай для “апазіцыйнага” праекта беларускай ідэнтычнасці. Адначасна “дзяржаўная ідэалогія” спалучыла ў сябе розныя элементы камуністычнай ідэалогіі (у розных яе гістарычных варыянтах: ад сталінізму да “брэжневізму”), славянафільства (у “чыстым” выглядзе, з выразным дамінаваннем ідэалагічных канструктаў, перанятых з Расіі), “заходнерусізму” (як часткі славянафільства ці як “альтэрнатывы” для “беларускага праекта”)⁴, а таксама

¹ Аўтар выказвае падзяку ўсім арганізатарам і ўдзельнікам міжнароднай летняй школы “Беларусь у еўрапейскім кантэксце: актуальныя дыскусіі пра нацыябудаўніцтва” (2–8 жніўня 2010 г., Кярнаў) і асабліва за пытанні Алесю Смалянчуку, Валянціну Акудовічу, Вользе Чарныш, Дзмітрыю Кузьму, Міхаіласу Пятраўскасу падчас абмеркавання гэтага тэксту.

² На вяртанне заходнерусізму ў сучасныя падручнікі па гісторыі Беларусі звярнуў увагу Генадзь Сагановіч, гл.: Sahanowicz, H. Źródła pamięci historycznej współczesnej Białorusi. Powrót zachodniorusizmu. Lublin, 2006.

³ Яскевич, Я.С. Основы идеологии белорусского государства. Курс интенсивной подготовки. Минск, 2007.

⁴ Вельмі паказальнай сярод “падручнікаў” па “дзяржаўнай ідэалогіі” з’яўляецца кніга Уладзіміра Мельніка, у якой між іншым можна знайсці наступныя высновы: “...для беларусов смыслом их бытия стало стремление реализова-

часткова беларускай нацыянальнай ідэі ці нават беларускага нацыяналізму (у розных ягоных варыянтах).

Наяўнасць такіх розных і вельмі супрацьлеглых ідэй, з аднаго боку, вельмі негатыўна ўплывае на цэласнасць гэтай “дзяржаўнай ідэалогіі”⁵, таму што не з’яўляецца выразным пераказам, які можна добра і паспяхова трансляваць у грамадства. З іншага боку, у сувязі з даволі складанай палітычнай сітуацыяй у краіне (якая моцна залежыць ад знешнепалітычнага фактара) наяўнасць розных, часта, як здаецца, несумяшчальных элементаў ідэалогіі дазваляе на дэманстрацыю і ўзмацненне канкрэтнага ідэалагічнага элемента ў залежнасці ад патрэбы палітыкі дзяржавы. “Заходнерусізм” у такім кантэксце дазваляе на ідэйнае і рытарычнае забеспячэнне перш за ўсё ўсходняга накірунку знешняй палітыкі (у першую чаргу Расіі і Украіны), пры гэтым дазваляе ўзмацніць і прарасійскія настроі ў самай краіне.

Здавалася б у кантэксце палітыкі ў дачыненнях з Еўрапейскім саюзам выкарыстанне “заходнерусізму” з’яўляецца непрадуктыўным і пазбаўленым сэнсу. Аднак пры экспанаванні “еўрапейскасці” Беларусь можа дэманстраваць “заходнерусізм” у якасці выразнай альтэрнатывы і такім чынам уплываць на пазіцыю аб’яднанай Еўропы ў розных палітычных пытаннях.

Уласна кажучы што мы разумеем пад “заходнерусізмам”? Праца Аляксандра Цвікевіча пра гэты ідэйны накірунак⁶ адразу пасля выхаду практычна апынулася пад забаронай, і яе аналіз і дыскусія сталі магчымымі толькі ўжо ў 90-я гг. XX ст.⁷ У эміграцыі пра гэтую

ць себя в качестве народа, имеющего черты подобия и различия с другими славяно-русскими народами” (с. 109), “...белорусы на протяжении всей своей истории боролись за утверждение своей русскости” (с. 110), гл.: Мельник, В.А. Государственная идеология Республики Беларусь. Концептуальные основы. Минск, 2004. С. 109–110. У. Мельнік выказвае думку, што “заходнерусізм” не можа быць падмуркам беларускай нацыянальнай ідэі (тамсама, с. 113), але пры гэтым у яго кнізе, фактычна, дамінуюць шматлікія элементы, характэрныя для “заходнерускай” нарацыі.

⁵ Праблема “дзяржаўнай ідэалогіі” разглядаецца даволі падрабязна рознымі навукоўцамі. Звычайна падкрэсліваецца наяўнасць розных крыніцаў гэтага палітычнага праекта, а таксама эвалюцыя ідэалагічнага апірышча беларускіх уладаў. Цікавы аналіз “дзяржаўнай ідэалогіі” прапанаваў Андрэй Казакевіч, які ў якасці храналагічнай мяжы ў фармаванні “ідэалагічнага павароту” вызначыў 2001 г., гл.: Казакевіч, А. Культурны фон беларускай палітыкі // Найноўшая гісторыя беларускага парламэнтарызму. Менск, 2005. С. 132–146.

⁶ Цвікевіч, А. “Западно-руссизм”. Нарысы з гісторыі грамадзкай думкі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Менск, 1993.

⁷ Литвинский, А., Карев, Д. Западноруссизм в российской историографии второй половины XIX – начала XX веков // Стэфан Баторый у гістарычнай

кніжку ведалі. Яна там нават была апублікаваная ў пачатку 80-х гг.⁸ і, як здаецца, не выклікала крытычных водгукў ці абмеркавання самой сутнасці праблемы.

Цвікевіч выразна акрэсліў “заходнерусізм” як прарасійскую культурную і палітычную альтэрнатыву сярод інтэлектуальнай эліты Беларусі з 60-х гг. XIX ст. і практычна да распаду Расійскай імперыі ў 1917 г. Вызначыўшы асноўныя элементы гэтай ідэі, Цвікевіч зазначыў таксама ўнутраную эвалюцыю накірунку і адрозненні ў поглядах розных яго прадстаўнікоў. У пэўным сэнсе, Цвікевіч “вынайшаў” “заходнерусізм” як даследчыцкую праблему і назваў яго.

Большасць прадстаўнікоў самога накірунку трошкі інакш вызначала сваё ідэалагічнае крэда і не мела выразнай патрэбы неяк адназначна сябе акрэсліваць⁹. Прадстаўнікі “заходнерусізму” называлі сябе па-рознаму, але назву Цвікевіч узяў ад іх геаграфічнага канструкта, якім была “Заходняя Расія/Заходняя Русь”. Цікава, што гэты элемент “уяўленай геаграфіі” вельмі нагадваў уяўленне пра цалкам рэальную гістарычную дзяржаву Вялікае Княства Літоўскае. Геаграфічна “Заходняя Расія” практычна супадала з ВКЛ, а гісторыю ВКЛ “заходнерусы” вывучалі вельмі дакладна і зрабілі значны ўклад у яе даследаванне¹⁰.

Чаму ж тады Цвікевіч пісаў пра “заходнерусізм” у двукоссі і выкарыстоўваў толькі расійскае слова – “западно-руссизм”? Магчыма, аўтар намагаўся паказаць штучнасць і не звязанасць гэтай ідэі з Беларуссю, а таксама гэтакім чынам паказаць яе ў якасці ка-

памяці народаў Усходняй Еўропы. Гродна, 2004; Карев, Д. Белорусская историография в эпоху капитализма (1861–1917 гг.) // Наш Радавод. Гродно, 1991. Кн. 3, ч. 1; Карев, Д. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. Вильнюс, 2007.

⁸ Цвікевіч, А. “Западно-руссизм”. Ляймен, 1982; гл. больш падрабязна: Кіпель, В., Кіпель, З. Беларускі друк на Захадзе. Бібліяграфія / пад рэд.: Ю. Гарбінскага і Л. Юрэвіча. Нью-Йорк–Варшава, 2006. С. 399.

⁹ Даволі складанай з’яўляецца праблема самавызначэння практычна кожнага з галоўных прадстаўнікоў “заходнерускай” плыні. У розных перыяды жыцця кожны з іх вызначаў сваё этнічнае паходжанне па-рознаму. Падрабязней гл.: Долбилов, М. Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. М., 2010 (асабліва раздзел 8 “Русский католик и западнорусс: столкновение проектируемых идентичностей”. С. 458–529).

¹⁰ У пэўным сэнсе можна казаць, што “Заходняя Расія” як ідэйны канструкт выступала ў якасці “Вялікага Княства Літоўскага наадварот”. Супадзенне геаграфічных межаў рэальна існуючай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага з уяўленай “Заходняй Расіяй”, а таксама кардынальная інтэрпрэтацыя мінулага ВКЛ ужо як “руская” дзяржавы дазваляе выкарыстаць менавіта такую формулу вызначэння канструкта “Заходняй Расіі”.

ланіяльнага праекта ідэнтычнасці. Самыя прадстаўнікі беларускага “заходнерусізму” 90-х гг. XX ст. лічаць ужыванне самога тэрміну “заходнерусізм” неадэкватным і грэблівым, аргументуючы, што гэтую ідэалогію падзяляе большасць жыхароў краіны¹¹. Іншыя варыянты назвы накірунку прапанаваліся ў звязку з імем галоўнага ідэолага школы – Міхаіла Каяловіча (у якасці альтэрнатывы Дзмітры Караў прапаноўваў назву “школа Каяловіча”¹²). Пры ўсіх праблемах з вызначэннем адэкватнай назвы для прадмета нашых разважанняў “заходнерусізм” застаецца найбольш пашыранай і вядомай назвай для гэтай школы.

У гэтым месцы таксама належыць сказаць пра іншы варыянт назвы – “заходнеруская традыцыя”, якую прапаноўваў Алесь Смалянчук. Узгадваючы гэты канструкт у сувязі з развагамі пра “ліцвінскую традыцыю”, Смалянчук лакалізаваў усходнюю частку Беларусі як тэрыторыю пад уплывам “заходнерускай традыцыі” ў першай палове XIX ст.¹³

Значнай праблемай з’яўляюцца пытанні перыядызацыі самога накірунку, калі, канешне, мы прызнаем нейкую аднасць “заходнерусізму”. Найбольш пашыраныя храналагічныя межы – гэта перыяд ад 60-х гг. XIX ст. да 1917 г. Але і тут маем некалькі спрэчных момантаў: ці папярэднія феномены можна разглядаць у межах “заходнерусізму” (прыкладна з 30-х гг. XIX ст.¹⁴)? Ці творчасць такіх дзеячаў расійскай эміграцыі, як Іван Саланевіч трэба лічыць “заходнерусізмам”, ці аднак ужо толькі ідэямі, у пэўнай ступені інспіраванымі “заходнерусізмам” (калі так, то храналагічныя межы трэба расцягнуць да пачатку 50-х гг. XX ст., г.зн. да смерці І. Саланевіча ў 1953 г.)?

“Заходнерусізм” быў даволі разнастайным накірункам, які спалучаў у сабе не толькі інтэгральны светапогляд асобных людзей, але таксама тэорыю і практыку палітыкі расійскай адміністрацыі на тэрыторыі “заходняга краю”. Пры гэтым, будучы пэўнай “ула-

¹¹ Черепица, В.Н. Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества. Гродно, 1998. С. 12; Чарапіца, В.М. “Падручнік будзе цяжка чытаць нават студэнтам гістфака...” // Беларуская мінуўшчына. 1997. № 3. С. 51.

¹² Карев, Д. Белорусская историография во второй половине XIX – начале XX в. // Очерки истории науки и культуры Беларуси IX – начала XX в. Минск, 1996. С. 46.

¹³ Смалянчук, А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй: Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях 1864–1917 г. Гродна, 2001. С. 39–40. Паводле А. Смалянчука, “заходнеруская традыцыя” з’яўляецца папярэдніцай “заходнерусізму” ўжо як вызначанай і крышталізаванай ідэалогіі.

¹⁴ Каўка, А. Заходнерусізм // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск, 1996. Т. 3. С. 417.

дай навукі”, “заходнерусізм” не заўсёды згаджаўся з адпаведнымі палітычнымі праектамі віленскай адміністрацыі¹⁵.

У гэтым месцы належыць таксама сказаць пра палітыку русіфікацыі¹⁶. Ці дэпаланізацыя азначала ўласна аўтаматычную русіфікацыю, ці, аднак, згодна з адпаведнай ідэалагічнай формулай, толькі “вяртанне да рускасці”? Дадаткова трэба было б таксама вызначыцца з праблемай, што разумелася пад “рускасцю”/“расійскасцю”¹⁷. Вельмі цікавым застаецца пытанне таксама пра тое, што нягледзячы на знешняе супрацьстаянне “літоўскаму/ліцвінскаму” канструкту “заходнерусы”, прынамсі ў XIX ст. не адмяжоўваліся ад гэтай спадчыны. Гэта датычыла асабліва тых, хто ў асноўным нарадзіўся і атрымаў першапачатковую адукацыю ў Гродзенскай і Віленскай губ. (магчыма гэта выпадковасць, а магчыма – уплыў Вільні як натуральнага і фармальнага цэнтра “заходняга краю” ў той час). Аднак пры больш дакладным даследаванні гістарычных прац большасці “заходнерусаў” трэба зазначыць, што асноўнымі гістарыяграфічнымі крыніцамі, на якія яны абавіраліся, былі менавіта кнігі прафесараў Віленскага ўніверсітэта, выдадзеныя ў першай палове XIX ст., якія лічацца прадстаўнікамі “ліцвінскага” канструкта. Самаідэнтыфікацыя з “літоўскасцю” назіралася сярод “заходнерускіх” дзеячаў прынамсі да 70-х гг. XIX ст., а “артадаксальная” версія “заходнерусізму” хутчэй за ўсё складалася толькі ў 80-я гг. XIX ст.

Метадалагічныя пытанні можна лічыць наступнай праблемай ў даследаванні нашай тэмы. Праблема нацыятворчасці тут здаецца

¹⁵ На магчымасць канфлікту паміж “рэальнай” палітычнай уладай і прадстаўнікамі “вытворчасці ведаў” (ці прынамсі на адсутнасць аўтаматычнага саюзу паміж уладай і навукай) звярнуў увагу Натаніэль Найт, гл.: Найт, Н. О русском ориентализме: ответ Адибу Халиду // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет. Антология / под ред. О. Леонтьевой. М., 2005. С. 327–328.

¹⁶ Сярод працаў, у якіх закранаецца праблема русіфікацыі трэба зазначыць наступныя: Thaden, E.C. *Conservative Nationalism in Nineteenth-Century Russia*. Seattle, 1964; *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914* / ed. E.C. Thaden. Princeton, 1981. P. 15–75; Thaden, E.C., Thaden, M.F. *Russia's Western Borderlands, 1710–1870*. Princeton, 1984. P. 121–143; Thaden, E.C., Thaden, M.F. *Interpreting History: Collective Essays on Russia's Relations with Europe*. New York, 1990. P. 211–219; Weeks, T.R. *Nation and State in late Imperial Russia. Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863–1914*. DeKalb, 1996; Миллер, А.И. Русификация или русификации? // А.И. Миллер. Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования. М., 2006. С. 54–77.

¹⁷ Вельмі цікавы аналіз русіфікацыі як ідэалогіі і працэсу вызначэння нацыянальнасці на беларуска-літоўскіх землях прапанаваў Дарюс Сталюнас, гл.: Staliūnas, D. *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*. Amsterdam–New York, 2007. P. 57–129.

асноўнай. З аднаго боку, “заходнерусізм” паўстаў як нацыятворчая ідэалогія. Калі гэта так, то ўзнікае пытанне якой нацыі? “Вялікай рускай”, беларускай ці можа “заходнерускай”? Па палітычных меркаваннях не было магчымасці казаць пра асобнасць “нечага не-рускага/не-расійскага”, аднак канструяванне ідэальнай айчыны, якой была “Заходняя Расія” патэнцыйна магло прывесці да такіх высноваў. Важным застаецца пытанне пра адносіны і ўплывы “заходнерусізму” на канструяванне беларускай ідэі, да якога я вярнуся пазней.

У гэтым кантэксце трэба прызнаць “заходнерусізм” мадэрнай ідэалогіяй, якая прычынілася да нацыятворчасці на тэрыторыі прынамсі Літвы і Беларусі, а магчыма таксама Украіны. З іншага боку, прывязанасць “заходнерускіх” дзеячаў да нейкіх данацыянальных ідэнтычнасцей, перш за ўсё да ідэнтычнасці ВКЛ (якую тут умоўна можна назваць “рускай”), можна лічыць элементам дамадэрнай ідэалогіі, скіраванай выключна на падтрымку пэўнага грамадскага стану (альбо некалькіх станаў) і дынастычнай дзяржавы. Дадаткова трэба зазначыць высокую ступень залежнасці ад рэлігійнага фактара, якім было праваслаўе, без якога “заходнерусізм” проста не існаваў бы¹⁸.

Аднак праваслаўе ў ім не было вельмі глыбокім і філасофскім і ў большасці выпадкаў выкарыстоўвалася ў палітычных і “нацыятворчых” мэтах. Канешне, прадстаўнікі кірунку былі глыбока веруючымі людзьмі, але таксама варта сказаць, што ў пэўным сэнсе яны адчувалі псіхалагічны дыскамфорт як “новыя канвертыты” з уніяцтва ў праваслаўе (прынамсі былі праваслаўнымі ў першым ці другім пакаленні). Сувязь з уніяцкай традыцыяй была вельмі істотным момантам для “заходнерусаў”, асабліва ў дыскусіях вакол “чысціні” мясцовага праваслаўя.

Вяртанне цікавасці да “заходнерусізму” выклікала шэраг проблем для сучасных даследчыкаў, якія можна ўмоўна назваць аксіялагічнымі. Залежнасць ад ўласнага светапогляду ці патрэба вызначэння сваіх палітычных ці культурных сімпатый не спрыяе ўзважанаму даследаванню самога феномена. У большасці беларускіх навукоўцаў уласна ідэі “заходнерусізму” выклікалі глыбокае непрыняцце і адначасна спробу максімальна маргіналізаваць патрэбу нават навуковага вывучэння гэтага кірунку. Для беларускіх даследчыкаў назваць некага “заходнерусам” было практычна сінонімам абразы і адмаўлення нават “навуковасці”. Менавіта праблема каштоўнасцей паўстае пры разглядзе гэтага пытання. Спроба вяртання ў навуковы

¹⁸ Пра сувязь рэлігіі і нацыянальнай ідэалогіі, асабліва ў кантэксце праваслаўя, пісаў Энтані Сміт, які назваў расійцаў “місіянерскім народам”, гл.: Smith, A. Chosen Peoples. Oxford, 2003. P. 95–189.

абарот у беларускамоўным, а не толькі расійскамоўным кантэксце “заходнерусізму” (перш за ўсё постаці Міхаіла Каяловіча) у працы Валера Булгакава¹⁹ выклікала даволі вялікія спрэчкі і сталася штуршком для пэўнага пераасэнсавання і дэканструкцыі “беларускай ідэі” ў тым выглядзе, у якім яна складалася да канца 90-х гг. XX ст.

Некаторыя даследчыкі назвалі “заходнерусізм” “унікальным беларускім феноменам”²⁰, падкрэсліваючы яго значэнне і таксама нейкім чынам спрабуючы ўзмацніць тэзіс пра “выключнасць” беларускага шляху нацыябудавання. Але трэба зазначыць, што “заходнерусізм” не быў унікальным кірункам, нават з фармальнага гледзішча, таму што цікаvasць да Беларусі не была асноўным для гэтых дзеячаў. Геаграфічна “Заходняя Русь” уключала не толькі беларускія, але таксама ўкраінскія (перадусім Правабярэжную Украіну), літоўскія землі, а таксама часам Галіцыю і Прыкарпацкую Русь. Сам Міхаіл Каяловіч больш шанаваў менавіта “маларускі элемент” як найбольш жывы, актыўны ў барацьбе з “паланізмам” і каталіцызмам. Беларусы ў яго апісваліся значна больш крытычна і больш “арыенталізавана”.

Парадаксальна, але “заходнерусізм” трэба ўпісаць у еўрапейскі кантэкст²¹. Пры ўсім характэрным антыакцыдэнталізме (што нармальна для славянафільскай ідэалогіі) ідэйныя інспірацыі “заходнерусізм” атрымліваў з Захаду, перадусім з нямецкай філасофіі. Значны ўплыў таксама на яго аказала польская думка і пасрэдна чэшская.

Зразумела, што вельмі складана параўноўваць даволі адрозныя ідэалогіі ў розных краінах, аднак падобнага тыпу прарасійскія накірункі існавалі не толькі на беларускіх землях. У самой Расійскай імперыі варта згадаць пра “маларасійства” на ўкраінскіх землях²² і

¹⁹ Булгаков, В. История белорусского национализма. Вильнюс, 2006.

²⁰ Казакевіч, В., Казакевіч, А. Да праблемы генезісу беларускай ідэнтычнасці // Палітычная сфера. 2006. № 6. С. 23.

²¹ Павел Церашковіч паказаў “заходнерусізм” у еўрапейскім кантэксце, параўноўваючы яго з падобнымі расійскацэнтрчнымі ідэалогіямі іншых народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, у першую чаргу з украінцамі і латышамі, гл.: Терешкович, П. Этническая история Беларуси XIX – начала XX в. в контексте Центрально-Восточной Европы. Минск, 2004. С. 134–144.

²² Когут, З. Розвиток малоросійської самосвідомости і українське національне будівництво // З. Когут. Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004. С. 80–101; Миллер, А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). СПб., 2000.

русафільскі накірунак сярод латышскіх²³ і эстонскіх²⁴ інтэлектуалаў. У Габсбургскай імперыі падобным кірункам было русафільства ў Галіцыі (якое пазней ператварылася ў масквафільства)²⁵, з якога выйшаў адзін з дзеячаў знакамітай “Рускай тройцы” Якаў Галавацкі²⁶. Ён дарэчы ў пэўны момант пераехаў у Вільню і стаў, фактычна, адным з “заходнерусаў”. Ідэйную павязь паміж “заходнерусізмам” і галіцкім масквафільствам адчувалі самыя дзеячы гэтых рухаў, таму, здаецца варта больш уважліва прыгледзецца да гэтых сувязяў²⁷. Для прадстаўнікоў праваслаўнага духавенства, мяшчанства і заможнага сялянства “заходнерусізм” быў у пэўным сэнсе “самакаланізуючай” ідэяй, спосабам далучыцца да паноўнай эліты ў імперскай сістэме.

Аднак не толькі “расійскацэнтрчныя” ідэалогіі варта параўноўваць з “заходнерусізмам”. Вельмі цікавай формай ідэнтычнасці ў XIX ст. на чэшскіх землях быў “багемізм”, які ў першую чаргу звяртаў увагу на геаграфічную еднасць гістарычных чэшскіх земляў і спрабаваў спалучаць падвойную лаяльнасць да нямецкай культуры з моцнай цікавасцю да чэшскага мінулага і традыцыі²⁸. Пазнейшае

²³ Lazda, P. The Phenomenon of Russophilism in the Development of Latvian Nationalism in the 19th Century // National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century. The 7th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 10–13, 1983 / ed. by A. Loit. Stockholm, 1985. P. 129–135.

²⁴ Lewandowski, J. Historia Estonii. Wrocław, 2002. S. 140–147.

²⁵ Аркуша, О., Мудрий, М. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: Генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1999. Вип. 34. С. 231–268; Макарчук, С. Москвофілство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1997. Вип. 32. С. 82–98; Сухий, О. Від русофілства до москвофілства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003.

²⁶ Пра галіцкі перыяд жыцця Я. Галавацкага гл.: Sosnowska, D. Inna Galicja. Warszawa, 2008. S. 157–195; пра віленскі – гл.: Ilgiewicz, H. Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku. Toruń, 2005. S. 167–171.

²⁷ Джон-Пол Хімка аналізуе працэс фармавання нацыянальнай ідэнтычнасці ў Галіцыі, прапанаваў вельмі цікавую мадэль для параўнання галіцкай сітуацыі з беларускай. Ён вызначыў дзве гіпатэтычныя канструкцыі – “русінства” і “рутэнінізм”, якія пры пэўных умовах маглі б прывесці да канструкцыі асобных нацыянальных супольнасцей. Першая магла б з’явіцца на тэрыторыі Прыкарпацкай Русі, а другая – на тэрыторыі Украіны і Беларусі. “Рутэнінізм” мог быць падмуркам для новага этнасу на базе ўкраінскіх і беларускіх дыялектаў. Нават фармальна гіпатэтычны “рутэнінізм” вельмі нагадвае канструкт “Заходняй Расіі”. Падрабязней гл.: Himka, J.-P. The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in Almost All Directions // Intellectuals and the Articulation of the Nation / ed.: R.G. Suny, M.D. Kennedy. Ann Arbor, 1999. P. 109–164 (асабліва с. 145–153).

²⁸ Kořalka, J. Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické

чэшскае культурнае адраджэнне ў пэўным сэнсе абаяралася на гэты фундамент. Важнай рысай “багемізму” ўжо ў другой палове XIX ст. сталася нямецка-чэшскае дзвухмоўе, а таксама адчуванне, што чэшскі “палітычны народ” уключае ў сабе таксама нямецкамоўных жыхароў краіны²⁹. “Багемізм” спалучае з “заходнерусізмам” вельмі важныя геаграфічны фактар, які не вельмі часта трапляе ў поле зроку даследчыкаў. Геаграфічны прынцып пабудовы ідэнтычнасці варты аналізу, як і ўяўленні пра “ідеальную айчыну”³⁰.

Важным элементам “заходнерусізму” было вызначэнне вобразу “Іншага”. Гэта даволі складанае пытанне, бо ў залежнасці ад палітычных і эканамічных патрэб “Іншы” быў спосабам на стварэнне ўласнай ідэнтычнасці (у апазіцыі да “іншасці”), часам быў вельмі амбівалетным канструктам, часам быў проста “вобразам ворага”, вакол якога будавалася сутнасць светапогляду.

Праваслаўны дэтэрмінізм вызначыў у якасці галоўных “Іншых” для “заходнерусаў” палякаў і габрэяў. Пры чым варта нагадаць значныя праблемы з вызначэннем “польскасці”, якія мела не толькі расійская дзяржаўная адміністрацыя, але таксама расійскія інтэлігенты³¹. Наяўнасць гібрыдных, шматузроўневых ідэнтычнасцей спрыяла значнай дыферэнцыяцыі ў самавызначэнні не толькі асобных людзей, а таксама цэлых груп. Алег Латышонак назваў “заходнерусізм” і “краёвасць” “ідеалагізаванай тутэйшасцю”³², падкрэсліваючы падабенствы ў гэтых ідэйных сістэмах. У пэўным сэнсе і “заходнерусізм”, і “краёвасць” былі формамі залежнасці ад суседніх нацыянальных праектаў, якія ў перапрацаванай форме прынялі прадстаўнікі мясцовых элітаў. Варта хіба таксама дадаць, што гэтыя

souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v Českých zemích. Praha, 1996. S. 40–52.

²⁹ Kořalka, J. Op. cit. S. 48.

³⁰ На геаграфічны фактар у пабудове ідэнтычнасці і прэзентацыю літоўскага этнасу ў геаграфічных даследаваннях часоў Расійскай імперыі звярнуў увагу Вітаўтас Пятроніс, гл.: Petronis, V. Constructing Lithuania. Ethnic Mapping in Tsarist Russia, ca. 1800–1914. Stockholm, 2007; Петроніс, В. Pinge, divide et impera: Взаимовлияние этнической картографии и национальной политики в позднимперской России (вторая половина XIX века) // Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917) / под. ред.: М. Ауста, Р. Вульпиус, А. Миллера. М., 2010. С. 308–329.

³¹ Staliūnas, D. Op. cit. P. 72–84.

³² Łatyszonek, O. Krajowość i „zapadno-russizm”: tutejszość zideologizowana // Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu, 11–12 maja, 1998 / pod red. J. Jurkiewicza. Poznań, 1999. S. 35–39 (беларускі пераклад: Латышонак, А. Краёвасць і “западнаруссизм”. Ідеалагізаваная тутэйшасць // А. Латышонак. Нацыянальнасць – Беларус. Вільня, 2009. С. 437–440).

повязі з польськими/польськомоўными ідэалогіямі (“ліцвінствам” і “краёвасцю”) спрыялі крышталізацыі поглядаў “заходнерусізму”³³.

Менавіта “паляк” персаніфікуе “іншасць” і “варожасць” у большасці “заходнерускіх” тэкстаў. Напрыклад: *“Вот польские паны и ксендзы, паны, паничи и официалисты, подобно неотвязчивой мухе, увиваются около русских мужичков, подбавиваясь к ним, роднясь с ними, нащёптывая им на ухо искусные обеты, расточая пред ними ложь и клевету на всё русское и православное. <...> Желая как можно скорее умножить число сторонников польского интереса и массой русинов восполнить своё бессилие, а между тем, будучи не в силах засыпать вдруг ту пропасть, которая ископана ими же между паном и холопом, они подсылают к сему последнему то ксендза, то сына, то польскую женщину, то официалиста. <...> Вот русский Царь дарует свободу крестьянам, а ксёндз и панич сулят им шёпотом в единении с поляками своеволие и разнузданность; вот Россия заботится о наделе селянина поземельною собственностью, а польский пан, по внушению хитрого ксендза дарит ему клочок земли, чтобы занять почётнейший уголок в сердце отблагодетельствованного. <...> В травяном мире польской пропаганды панич затейлив, егозлив и избретателен до бесконечности. Прибрав на время костюм и язык простолюдина, вмешаться в толпу крестьян при всяком случае к мирской их сходке или частному собранию – в шинке, дома или на улице, толковать им о стеснении прав их русским правительством, о былом и будущем блаженстве русинов под правлением Польши, о дешевизне водки, свободе винокурения...”*³⁴.

Апрача сацыяльных аргументаў, аўтары выкарыстоўвалі таксама рэлігійны: *“В натуре поляка вы заметите много эстетического и прекрасного, много найдёте славянской доброты и всё это выступает у него в изящных формах, если только на его душу не легло целиком тяжёлое, мертвящее католичество со своим характером исключительности. <...> Узкость и неправильность понимания религиозных начал католичеством, отразились как нельзя более на государственном устройстве исторической жизни Польши. <...>*

³³ У галіцкім кантэксце (як у выпадку русафільства, так і ў выпадку ўкраінскай нацыянальнай ідэалогіі) менавіта адносіны да польскасці былі на пачатковым этапе нацыянальнага самавызначэння вельмі важным фактарам. Ідэнтычнасць галіцкіх русінаў вызначалася як негатыўнае супрацьпастаўленне польскай ідэнтычнасці, гл.: Сухий, О. *Op. cit.* С. 150, 155.

³⁴ П.-Р. Объяснение одной фразы в объявлении об издании “Вестника юго-западной и западной России” // Вестник юго-западной и западной России. 1862. Отд. 4. Кн. 4, т. 2. С. 69–71.

*Католичество не дало развиваться польскому народу самостоятельным путём*³⁵.

Габрэі спачатку былі акрэсленыя як саюзнікі палякаў, а паступова набылі статус самастойнага “Іншага” і аднаго з галоўных ворагаў. “Заходнерускі” антысемітызм меў выразна рэлігійныя рысы, а таксама далучыў да іх эканамічныя аргументы, якія, праўда, змяняліся. Нярэдка ў 60–70-я гг. XIX ст. у “Вестнике западной России” друкаваліся даволі памяркоўныя тэксты, якія заклікалі габрэў да мадэрнізацыі і інтэграцыі ў грамадства, адначасна захоўваліся шматлікія антысеміцкія рысы (асабліва ў каментарыях рэдакцыі).

Цікавым прыкладам менавіта такой пазіцыі рэдакцыі “Вестника” быў каментарый да артыкулу Г. Палеолага “Взгляд на положение евреев в нашем обществе”³⁶: *“Замечательно, что в пользу равноправности евреев ратуют только жители и органы столицы. Это весьма естественно: они не знают евреев; они установили о них понятие по тем неделимым, которые составляют сливки еврейской касты, передовых миссионеров израильских; они судьи некомпетентные. Пусть эти эмансипаторы спросят о евреях, их быте, их закале, их отношениях к хозяевам страны у нас, изучивших их до последней мысли, у народа, обязанного им большею половиною своих пороков, своей недоли. Смело можно сказать: не будь в западной России евреев, её история, история Польши, быт шляхты и народа сложились бы совсем иначе. Еврей помогал пану выжимать возможно больший доход из труда и пьянства хлопа, глумиться над русскою верою и народностью, парализовать меркантильность и всякую самодеятельность народа и проч., проч.”*³⁷.

У прыведзеным тэксце выразна бачна пазіцыянаванне “заходнерусаў” у якасці “гаспадароў краіны”, а таксама пэўная апазіцыя да праектаў (у дадзеным выпадку юрыдычнай і грамадскай эмансипацыі габрэйскага насельніцтва), якія зыходзілі з Пецярбурга. Антысеміцкія выказванні падтрымліваюцца перш за ўсё эканамічнай аргументацыяй, але таксама згадваюцца супярэчнасці на рэлігійнай і этнічнай глебе.

У паэтычнай форме свае адносіны да “Іншых” паказаў Рыгор Кулжынскі ў адмысловым вершы, напісаным 8 лютага 1866 г. у Гродне:

*Люблю я искренно наш край,
Северо-Западную Русь,*

³⁵ Синицкий, Д. Характер церковного управления в югозападной и западной Руси пред Брестской унией // Вестник юго-западной и западной России. 1862. Отд. 2. Кн. 4, т. 2. С. 68–69.

³⁶ Палеолог, Г. Взгляд на положение евреев в нашем обществе (окончание) // Вестник западной России. 1865/1866. Отд. 4. Кн. 5, т. 2. С. 129–138.

³⁷ Палеолог, Г. Op. cit. С. 138 (каментарый рэдакцыі).

*Старинной жизни новый строй,
Которым только и люблюсь...
Здесь, что ни шаг, то старина,
Остатки древности родной...
Но эта целая страна
Под вражьей была ведь рукой:
<...>*

*Но грянул гром на старину...
Ляхи, жида... вся эта грязь,
Перекалечили страну...
Теперь ко многому следа
Днём с фонарём уж не найдёшь;
Но после долгого труда
На правду-инде попадёшь³⁸.*

Важнасць “заходнерусізму” для беларускага нацыяналізму вельмі значная. “Заходнерусізм” выпрацаваў і ўмацаваў некалькі сталых стэрэатыпаў, якія перайшлі ў беларускі нацыяналізм/беларускую нацыянальную ідэю. У першую чаргу гэта выразная антыпольскасць, якая мае самыя розныя праявы і выкарыстоўваецца розным чынам. Сутнасная заклапочанасць польскасцю ў “заходнерускай” канцэпцыі сталася таксама істотным фактарам беларускага самавызначэння. Падобная сітуацыя таксама характэрна для літоўскага і ўкраінскага нацыяналізмаў.

“Заходнерусізм”, практычна, стварыў асновы беларускай гістарыяграфіі і паўплываў на беларускую міфатворчасць. Галоўным фактарам тут была рэінтэрпрэтацыя мінуўшчыны Вялікага Княства Літоўскага³⁹. Вызначэнне гэтай дзяржавы як славянскай/“рускай”/“расійскай”, а нават у некаторых тэкстах як “беларускай” (напрыклад, ананімны аўтар “Взгляда на историю Западной Руси” пісаў, што ВКЛ “правильнее было бы назвать это Великое княжество Белорусским, ибо всё упомянутое пространство населял один народ Русский, именуемый Белоруссами, и весь исповедовал одну Веру Православную от времён великого Владимира и Ярослава”⁴⁰) паўплывала на стварэнне нацыянальнай міфалогіі і нацыянальнага гісторыяпісання.

³⁸ Кулжинский, Г. Отрывок из письма // Вестник западной России. 1866. Отд. 4. Кн. 7, т. 3. С. 72–73.

³⁹ Ігар Бабкоў акрэсліў заходнерусізм як “Беларускі праект II”. Адною з галоўных падзеяў у межах гэтай канцэпцыі ён вызначыў менавіта рэінтэрпрэтацыю гісторыі ВКЛ, гл.: Бабкоў, І. Генэалёгія беларускай ідэі. Зь лекцыяў для Беларускага Калегіюму // ARCHE. 2005. № 3. С. 149–150.

⁴⁰ Взгляд на историю Западной Руси. СПб., 1848. С. 36.

Другім важным момантам было ўзмацненне ўяўлення пра цывілізацыйна-рэлігійны падзел беларускіх земляў на “ўсход” і “запад” і пра “барацьбу цывілізацыйных пачаткаў”. Нягледзячы на значныя высілки па пераадоленню гэтага падзелу сярод ужо ўласна беларускіх нацыяналістаў (пачынаючы ад стваральнікаў і супрацоўнікаў “Нашай Нівы”⁴¹), дыхатамія “ўсход-запад” (а не напрыклад, “поўнач-поўдзень”) сталася адной з асноўных рысаў беларускай інтэлектуальнай сітуацыі.

Сувязь “заходнерускай” ідэалагемы з беларускай ідэяй дазваляе некаторыя інтэлектуальныя спекуляцыі, напрыклад, датычныя альтэрнатыўнасці “заходнерусізму” да мадэрных нацыянальных рухаў (беларускага, літоўскага, украінскага)⁴². “Заходнерусізм” узнік прынамсі на паўстагоддзя раней, чым уласна беларускае самавызначэнне і на пачатку XX ст. ужо меў даволі працяглую і значную інтэлектуальную гісторыю.

Спецыфіка публічнага жыцця ў “заходнім краі” Расійскай імперыі не дазваляла свабоднай артыкуляцыі палітычных ці культурных патрэбаў (перш за ўсё ў сувязі з падзеямі паўстання 1863–1864 гг. і рэакцыяй улады на яго⁴³), таму такая артыкуляцыя адбывалася ў межах публіцыстыкі, літаратуры і гістарыяграфіі.

Пасля падзеяў першай расійскай рэвалюцыі 1905–1907 гг. і значнай лібералізацыі палітычнага жыцця “заходнерусізм” набыў формы не толькі культурнага руху, але таксама стаўся палітычнай сілай, якая была канкурэнтам розных палітычных і інтэлектуальных опцый на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў. Для часткі адукаванага насельніцтва (а таксама для значнай масы праваслаўнага сялянства) “заходнерускія” палітычныя структуры былі альтэрнатывай для арганізаванага беларускага руху практычна ўвесь перыяд, ад 1906 г. (пачатку перыяду канстытуцыйнай манархіі ў Расійскай імперыі) да 1917 г. (распаду гэтай дзяржавы).

⁴¹ Падрабязней наконт дзейнасці асяродка “Нашай Нівы” гл.: Унучак, А.У. “Наша Ніва” і беларускі нацыянальны рух (1906–1915 гг.). Мінск, 2008. С. 115–139.

⁴² Праблему альтэрнатываў у XIX ст. для літоўскага этнанацыяналізму (таксама ў параўнанні з беларускімі сюжэтамі) разгледзеў у асобным артыкуле Дарюс Сталюнас, гл.: Staliūnas, D. Alternatives to Lithuanian ethnonationalism in the 19th century. Critical remarks on recent debates in Lithuanian historiography // Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 2007. № 56. P. 417–428.

⁴³ Апрача паўстання 1863–1864 гг. значнай падзеяй у кантэксце нацыябудавання сталася адмена прыгону ў 1861 г., падрабязней гл.: Dolbilov, M. The Emancipation Reform of 1861 in Russia and the Nationalism of the Imperial Bureaucracy // The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Eurasia. Sapporo, 2003. P. 205–235.

Наяўнасць палітычнай і культурнай канкурэнцыі (з боку розных палітычных плыняў) паўплывала на тое, што прадстаўнікі “заходнерусізму” пачатку XX ст. ідэалізавалі перыяд 60-х гг. XIX ст. (напрыклад, Аляксандр Мілавідаў называў яго “западно-русским возрождением шестидесятых годов”⁴⁴). “Заходнеруская” інтэрпрэтацыя мінулага беларускіх земляў дамінавала сярод расійскіх інтэлектуальных элітаў (таксама таму, што ў другой палове XIX ст. менавіта “заходнерусы” сталіся галоўнымі экспертамі “на Беларусі”) і ў канцы XIX – пачатку XX ст. з’явілася ліберальная плынь гістарыяграфіі, якая таксама абапіралася на сваіх “заходнерускіх” папярэднікаў.

Пачатак XX ст. стаўся часам паступовага распаду “заходнерусізму” як выразнай і адносна цэльнай ідэалогіі, частка яго прадстаўнікоў падтрымала ўжо беларускі нацыянальны праект (найбольш яскравым прыкладам быў Яўхім Карскі). Аднак практычна да распаду дзяржавы і рэвалюцыйных падзей 1917 г. “заходнерусізм” быў моцнай інтэлектуальнай і палітычнай альтэрнатывай для беларускай ідэі. Прыцягальнасць яго вызначалася значнай левай сацыяльнай рыторыкай (якая выкарыстоўвалася падчас паўстання 1863–1864 гг.), а таксама выразным самавызначэннем у канфесійным і нацыянальным аспектах.

Нельга сцвярджаць, што “заходнерускія” рэмінісцэнцыі зніклі пасля 1917 г. разам з распадам імперыі і ліквідацыяй манархіі. Напрыклад, пасля абвяшчэння БССР у 1919 г. большасць прадстаўнікоў партыі бальшавікоў Віцебскай губерні (а таксама IV Віцебскі губернскі з’езд Саветаў) выступілі супраць утварэння БССР, падобныя меркаванні былі таксама ў Магілёўскай губерні⁴⁵. Галоўным аргументам супраць абвяшчэння было тое, што беларусы не з’яўляюцца самастойнай нацыяй, і толькі ў якасці дадатковых аргументаў выступалі эканамічныя ці іншыя меркаванні⁴⁶.

Вяртанне “заходнерускіх” элементаў у агульную камуністычную схему гісторыі Беларусі ў 30–50-я гг. XX ст. (пры фармальнай крытыцы царскага перыяду) пацвердзіла значэнне і паспяховасць ідэалогіі, паўсталай у палове XIX ст. Паводле Алега Латышонка, захаванне “заходнерускай” ідэі было магчыма таксама ў сувязі з тым, што пачаткова яна была кланавай ідэяй пэўнай групы ўніяцкіх (а па-

⁴⁴ Vilniaus Universiteto Biblioteka, Rankraščių Skyrius (Бібліятэка Віленскага ўніверсітэта, аддзел рукапісаў), sign. F36-AM65, Миловидов, А.И. Заметки из эпохи западно-русского возрождения шестидесятых годов. Арк. 1.

⁴⁵ Круталевич, В.А. Рождение Белорусской Советской Республики (Провозглашение республики. Развертывание национально-государственного строительства. Ноябрь 1918 – февраль 1919 г.). Минск, 1979. С. 171–173.

⁴⁶ Круталевич, В.А. *Op. cit.* С. 171, 173–175.

зней праваслаўных) святароў Беластоцчыны, якая дзякуючы сямейным сувязям захавала сваю пераемнасць⁴⁷.

У сучасным беларускім кантэксце пры выразным вяртанні “заходнерускіх” элементаў у публічную прастору (праз частку гістарыяграфіі, “дзяржаўную ідэалогію”, палітычную рыторыку) немагчыма прыняць поўнасю самой ідэалогіі XIX ст. Асабліва гэта тычыцца вобразаў “Іншага”. Антыпольскасць і антысемітызм не могуць быць выкарыстаныя ў беларускай “дзяржаўнай ідэалогіі” ў сувязі з выразным шавіністычным і расавым аспектам, а таксама таму, што яны супярэчаць ідэалагеме “дружбы народаў”, якая мае ўжо савецкі радавод. Ролю “іншасці” выконваюць перадусім не асобныя нацыянальнасці, але сацыяльныя групы, якія пазіцыянуюць сябе (ці вызначаюцца ўладай) як апазіцыйныя ці альтэрнатыўныя для праекта “дзяржаўнай ідэалогіі”.

Выкарыстанне гістарыяграфічнай спадчыны “заходнерусізму” таксама мае свае межы, таму што патэнцыйна поўнае ўключэнне “заходнерускай” нарацыі можа быць небяспечным для існавання ўяўлення пра сучасную Беларусь. Аднак варта памятаць, што пры паступовым адыходзе беларускай улады ад панславісцкай рыторыкі на ўзроўні публічных выступленняў, у адукацыйным працэсе ўзмацняюцца класічныя для “заходнерусізму” і славянафільству элементы. Адначасова пры вызначэнні “іншасці” кірунак можа быць павернуты з выразнай антызаходняй рыторыкі ў бок Расіі, але і гэты напрамак таксама можа мець свае крыніцы ў “заходнерусізме”. Вызначэнне Расіі як “Усходняй Расіі” ў працах М. Каяловіча і асцярожнае, але выразнае супрацьпастаўленне паміж ёй і “Заходняй Расіяй”⁴⁸ патэнцыйна прыводзіла да вызначэння самастойнасці беларускіх, літоўскіх і ўкраінскіх земляў⁴⁹.

Феномен “заходнерусізму” цікавы ў ягоным існаванні адначасова “ўнутры” беларускай ідэі і па-за яе межамі. Элементы “заходнерусізму” ўвайшлі ў беларускую нацыянальную ідэю. Адначасова цэласны “заходнерусізм” знаходзіцца па-за межамі беларускасці і супрацьстаіць ёй. Часткова дамадэрны характар “заходнерусізму” не спрыяў ягонаму захаванню ў “эпоху нацыяналізмаў”, аднак патэн-

⁴⁷ Латышонак, А. Унія і беларускі нацыянальны рух зь сярэдзіны XVIII да сярэдзіны XX стагоддзя // А. Латышонак. Нацыянальнасць – Беларус. Вільня, 2009. С. 380–391.

⁴⁸ Коялович, М.О. Лекции по истории Западной России. М., 1864. С. 12–22.

⁴⁹ Падрабязней гл. мой артыкул: Тихомиров, А.В. Образ России в публицистике и историографии “западнорусизма” (вторая половина XIX – XX вв.) // Россия и современный мир: проблемы политического развития. Материалы IV Международной межвузовской научной конференции, часть 2 / под ред. Н.В. Кузнецовой. М., 2008. С. 138–149.

цыйна мог прывесці да розных форм культурнага і этнічнага самавызначэння насельніцтва “заходняга краю” Расійскай імперыі.

Можна меркаваць, што ў пэўнай ступені ён мог стаць “наднацыянальным праектам ідэнтычнасці” (які б аб’ядноўваў беларусаў, украінцаў і магчыма літоўцаў), альтэрнатыўным этнанацыяналізму, аднак у якасці галоўнага культурнага коду ў “заходнерусізме” выступала расійская мова і ідэя расійскай дзяржавы, што значна змяніла патэнцыял такога магчымага аб’яднання. Аднак у выпадку беларусаў значэнне “заходнерусізму” як каланіяльнай, гібрыднай формы ідэнтычнасці было значна большым, чым у выпадку суседніх народаў.

Значэнне “заходнерусізму” для беларускага нацыябудавання⁵⁰ варта падкрэсліваць, каб зразумець не толькі генезіс і эвалюцыю праблемы беларускай ідэнтычнасці, але таксама ў сувязі з выкарыстаннем “заходнерусізму” ў якасці палітычнай ідэалогіі ў XX і на пачатку XXI ст. Наяўнасць гэтага ідэйнага канструкта ў беларускай гісторыі патрабуе ўважлівага яго вывучэння таксама ў еўрапейскім кантэксце, прынамсі як антытэзіса “Еўропы” (“каталіцка-пратэстанцкай”, “заходняй”), а шырэй для вызначэння нашага стаўлення да ідэі Еўропы.

⁵⁰ Пра значэнне розных “данацыянальных” формаў ідэнтычнасці для беларускай ідэі гл.: Смоленчук, А. Литвинство, западноруссизм и белорусская идея. XIX – начало XX в. // Перекрестки. 2007. № 1–2. С. 5–16.